

Azərbaycan aristokrati (İxtisarla)

Şamil VƏLİYEV

Kamal müəllimi düşünəndə mənə elə gəlir ki, onun ən yaxın tələbəsi olmuşam və bunu yüzlərlə tələbəsindən eşidənlər, özünü ona ən doğma hesab edənlər də az deyil. Kamal Talıbzadə kimsəsizlərin arxa-dayağı, son anda əl atdığı, dərdini söylədiyi güvənc yeri idi. O, əli hər yerdən üzülənlərin ən doğma həmsöhbəti, təselli yeri idi. Akademik Kamal Talıbzadə özünəməxsus imici ilə Azərbaycan tarixinin ən parlaq simalarının getdiyi əbədiyyət yolunun müsafiridir. Bu səfəri ona görə birmənalı və əvvəlcədən inamla deyirəm ki, öz doğma müəlliminin haqqında, günlərlə üzübüz dayanıb elmi mükəllimə apardığım mütəfəkkir-şəxsiyyət haqqında xatirələrimin haradan başlayıb, harada qurtaracağını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirəm. Kamal müəllimin yoxluğundan danışmaq isə çətindən də çətindir...

O, həyatı sevmən, ən kədərli anlarında belə yumorla danışmağa imkan tapan, şüxluğunu, zarafatını unutmayan, hər kəsə özünəməxsus dəqiqliklə qiymət verməyi bacaran ağsaqqal-müəllim idi. Tale elə gətirdi ki, mən ömrünün son illərini onunla bir iş otağında öməkəlaşdıq. Təbii ki, onun yanına gəlib-gedən çox olur, müxtəlif suallarını onunla aydınlaşdırırlar hər gün ona pənah götürürlər. Kamal müəllim hər kəsi axıra-dək, səbirlə dinləyir, müxtəlif psixoloji durumda olan adamlara əlindən heç nə gəlməyə də, böyük ümidlər verirdi, inamsızlıq burulğanına düşsənlər onun yanından gözü-könülü tox ayrılırdılar...

Kamal müəllim dirilik, bütövlük, milli mənlilik simvolu idi. Onun belə olması qan-gən yaddaşı, şəxsi hazırlığı, savadı, mühiti, taleyi ilə bilavasitə bağlı idi. Əslinə-nəslinə möhkəm tellərə bağlı idi Kamal müəllim. Babası Axund Mustafa, atası Abdulla Şaiq, əmisi Axund Yusif Talıbzadənin adı onun fəxr yeri idi. Görkəmli akademik, ədəbiyyatşünas-alim, fəal tənqidçi olan Kamal Talıbzadə həyatını əsl Azərbaycan aristokrati kimi yaşayıb, bu həyat tərzindən ləzzət alır və çevrəsindəkilərin də kübar-əsilzadə olmasına sayğı ilə yanaşırdı, Çünki özü ilk uşaqlıq illərindən elə görmüş, elə böyümüşdü. O hərdən uşaqlıq illərini xatırlayanda, xüsusən, 1930-cu illərin monhus repressiya günlərini xatırlayanda Əhməd Cavad, Yusif Vəzir Cəmənzöminli, Hüseyn Cavid, Seyid Hüseyn, Salman Mümtaz, Bəkir Cəbənzadə, Mikayıl Müşfiq və başqalarının atası Abdulla Şaiqlə söhbətlərini anır, onlarla qonaqlıqda, səfərdə, istirahətdə olmasını ən xoş günlər kimi yada salırdı. Bu mənada Kamal Talıbzadə canlı bir tarix idi. Heyif ki, xatirələrini yazmaq mümkün olmadı...

Kamal müəllim elmi-nəzəri prinsiplərində və şəxsi həyat tərzində irs-varislik əlaqələrinə böyük əhəmiyyət verirdi. O söyləyirdi ki, siyasi hadisələr, siyasi meyarlər, "siyasət küləkləri" ötürür, keçicidir, ədəbiyyat və mədəniyyət dəyərləri və əsərləri isə əbədiyyən var olacaqdır. Odu ki, elmlə, sənətlə məşğul olmağı son nəfəsinədək həyat məramı bildi. Yalnız bu yolla yüksəlməyin, ucalmağın mümkünlüyünə haqq qazandıran Kamal müəllim dünyaya gəlişin yox, dünyadan gedişin məsuliyyətini bizə öyrətdi. O hərdən, özünün dediyi kimi, "əhvalının duru vaxtında" XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan klassiklərinin dilində əzber olan bu misraları mənə söyləyər və məhz həmin yöndə düşüncələrini bölüşər, söhbətimizdən zövq aldığını, daha doğrusu, dincəldiyini bildirərdi.

Çox vaxt şeiri özü söyləyər və məntiqi vurğuya fikir verməyi tələb edərdi. Birinci nümunə belə idi:

*Yadımdamı, doğulduğum zamanlar,
Sən ağlar idin, gülürdün aləm.
Bir öylə ömür keçir ki, olsun,
Mövün sənə xəndə, xələq matəm.*

İkinci nümunədə deyilirdi:

*Yüksəl ki, yerin bu yer deyildir,
Dünyaya gəliş hünər deyildir.
Yüksəl ki, bunun da fəvqı vardır,
İnsanlığın bir ayrı zövqü vardır.*

Kamal müəllim bütün həyatını bu inamla yaşadı və bizlərə - tələbələrə də "insanlığın bir ayrı zövqü" olduğunu anlatmağı ömür-gün haqqı bildi. Hər bir insanın ömür tarixçəsi onun mədəniyyət ölçüsüdür. Beşikdən məzara qədərki bu qısa tarixçədə görək səhv, yanlışlıq, qara ləkə olmasın ki, insan özü ilə, işi-əməli ilə öyünə, qürurlana bilsin. Bu qürura insan o zaman layiq olur ki, ömrü boyu elmə, irfana, idraka, zəka işığına üz tutsun. Kamal müəllimin üzü işıq gedənlərin cərgəsindəki yeri və yaradıcı şəxsiyyəti həmişə hamı tərəfindən görüncək.

Kamal Talıbzadənin yaradıcılığında klassik irsin tədqiqi məsələləri əhəmiyyətli yer tutur. XIX və XX əsr (1900-1917-ci illər) ədəbiyyatına dair səmərəli axtarışlar, A.Bakıxanov, Q.Zakir, M.Vazeh, I.Qutaqşınılı, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, N.Vəzirov, Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ə.Haqverdiyev, F.Köçəri, A.Sur, S.Hüseyn, R.Əfəndiyev, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmkişar, M.Hadi, A.Səhhət, A.Şaiq, H.Cavid və başqalarının yaradıcılıq xüsusiyyətləri haqqında qiymətli təhlil nümunələri bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Adları çəkilən fikir və söz sahiblərinin hər biri haqqında mükəmməl elmi-nəzəri qonaətini ədəbi ictimaiyyətə çatdırmaq, onların yaradıcılıq üslubu və fərdiyyətini xalqın ictimai-mədəni inkişafı ilə vohəddə təhlil etmək Kamal Talıbzadənin özünəməxsus xüsusiyyəti kimi qeyd olunmalıdır.

İstər Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Xətai və Vaqifin bədii yaradıcılıq dünyasına vaxsın, istərsə də X.Təbrizi, Bəhmənyar, Y.Xoylu, N.Tusi, Ə.Təbrizi, Q.Təbrizi, Ş.Rumi, S.Sadiqi, A.Azər, M.F.Axundov və başqalarının fikir aləmini öyrənsin, tənqidini bir şey - xalqa bağlılıq, sənət və sənətkarın ictimai vəziyyəti daha artıq düşündürmüşdür. Klassiklərin vətən və xalq qarşısında borcunu düzgün qiymətləndirən ədəbiyyatşünas bununla yanaşı müxtəlif xalqların qarşılıqlı ideya-estetik əlaqələrinə də yüksək qiymət vermişdir. Elə bunun nəticəsidir ki,

Kamal Talıbzadənin yaradıcılığında öyrənmək və öyrətmək meylinin güclü olduğunu onun klassiklərə ardıcıl müraciətində görmək mümkündür. Onun dünya klassiklərinin nəzəri-estetik axtarışlarını mükəmməl öyrənməsi və ədəbi irsvarislik əlaqəsini daha da möhkəmləndirmək istəyi bu mənada maraqlıdır.

Kamal Talıbzadə Ədəbiyyat İnstitutunda iş otağında. 1960

Azərbaycan ədəbiyyatı ilə rus, türk, alman, ingilis, fransız, fars, ərəb və s. xalqların ədəbiyyatındakı müştərk və orijinal keyfiyyətlər onun ədəbi təhlillərində diqqət mərkəzinə çəkilir.

Kamal Talıbzadənin yaradıcılığında öyrənmək və öyrətmək meylinin güclü olduğunu onun klassiklərə ardıcıl müraciətində görmək mümkündür. Onun dünya klassiklərinin nəzəri-estetik axtarışlarını mükəmməl öyrənməsi və ədəbi irs-varislik əlaqəsini daha da möhkəmləndirmək istəyi bu mənada maraqlıdır. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yetişən yeni ədəbiyyata dair mütəmadi tədqiqlər, külli miqdarda məqalələr və elmi problematikasi ilə seçilən monoqrafiyalar da akademikim klassik ədəbiyyata olan güclü meylinin və ədəbi irsi nəsilərə çatdırmaq istəyinin nəticəsidir. Tənqidçi ədəbi tarixi prosesdə irs-varislik əlaqəsinin rolunu qiymətləndirərkən ənənə və novatorluğun mühüm meyar olduğunu deyir və konkret zaman daxilində ictimai-siyasi hadisələrin düzgün təhlilinə üstünlük verir.

Kamal Talıbzadənin ədəbi axtarışları bir neçə istiqaməti ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Bu, hər şeydən əvvəl, onun ədəbiyyatdaxili meyl və cərəyanların, bədii üslub və ədəbi məktəblərin hər birinə onların öz qanunauyğunluqları ilə yanaşmasından ibarətdir. Yəni o, ədəbi inkişafı bir tipli proses kimi deyil, bütün rəngarəngliyi ilə öyrənməyi daha vacib bilir. İkincisi, tənqidçinin ayrı-ayrı sənətkarların həyat və yaradıcılığını ədəbi-ictimai inkişaf kontekstində və monoqrafik hüddəddə öyrənməsindən ibarətdir. Üçüncüsü, ədəbi problem və sənətkarlıq məsələlərinin aydınlaşdırılması və s.

Məhz çoxplanlı və gərgin yaradıcılığının nəticəsidir ki, o, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, elmi-ictimai və pədaqoji fikrinin inkişafında əhəmiyyətli yer tutan əsərlərinin müəllifi kimi tanınır. Onun "Qorki və Azərbaycan" (1959), "Ədəbi irs və varislər" (1974), "Tənqidimiz haqqında qeydlər" (1967), "Sənətkarın şəxsiyyəti" (1978), "Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi" (1984), "Abbas Səhhət" (1986) əsərləri bu qəbildəndir.

Ədəbiyyatşünas-alimin yaradıcılığında əsas yeri Azərbaycan tənqidinin tarixi və nəzəri inkişaf xüsusiyyətləri tutur. Ədəbi tənqidi konkret idrak hadisəsi və yaradıcılıq növü sayan Kamal Talıbzadə ən qədim dövrlərdən 1917-ci ilə qədərki dövrdə Azərbaycan tənqidinin keçidiyi yola nəzər salır, eyni zamanda, onun nəzəri-estetik keyfiyyətini izah edir. Bu vaxt o, qonşu xalqlar tənqidinin inkişafına da müqayisəli təhlil verir, rus, erməni, gürcü xalqlarının ədəbi tərəqqisi haqqında məlumat verir, Azərbaycan tənqidinin mövzu dairəsini aydınlaşdırır. O, ədəbi tənqidi spesifik şüur faktı kimi qiymətləndirməklə yanaşı, tənqidin ictimai dəyərini də izah edir. Kamal Talıbzadə bu barədə yazır: "Tənqidçinin qarşısında iki mühüm vəzifə durur: həm sənət əsərinin özünü dark etmək, həm də onu qiymətləndirmək üçün həyata dəridən və mükəmməl bələd olmaq".

XIX əsrdən başlayaraq formalaşan və XX əsrin əvvəllərində kamilləşmə dövrünü yaşayan Azərbaycan tənqidi özünün bir sıra fərdi keyfiyyətləri ilə seçilir ki, Kamal Talıbzadə onu öz ədəbi-elmi axtarışlarının mərkəzinə çəkir və orijinal nəticələrə gəlir. Buna görədir ki, alimin axtarışları barədə tənqidçi Y.Qarayev yazır: "Məhz xalqın ictimai fikir və vətəndaşlıq tarixinin fəal bir ədəbi və publisist təzahürü sahəsi! - Kamal Talıbzadənin klassik milli tənqidin ideya mənasına və vəziyyəsinə verdiyi estetik tərifin məzmunu belə idi".

Kamal Talıbzadə irəli sürdüyü prinsipial tələbləri və novatorluq istəyini öz şəxsi təcrübəsində rəhbər tutan ədəbiyyatşünaslarımızda. Kamal Talıbzadənin özünün ədəbiyyat aləmində nüfuzlu bir tənqidçi mövqeyi qazanması və vətəndaş-tənqidçi keyfiyyəti ilə şöhrət tapması bir tərəfdən, onun sənətkarlığı və şəxsiyyəti ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən, özünə qədərki mübariz tənqidçilər nəslinin ideya-siyasi platformasına vətən və xalqna sədəqətindən irəli gəlir. Nəhayət, "ustad tənqidçilərdən öyrəndiyini vicdanla yeni nəslin tərbiyyəsinə həsr edən Kamal Talıbzadənin ədəbi-tənqidi fəaliyyətinə zəka işığına pərəstişlə vətən və xalqa sədəqət hissi hər şeydən əzəlidir. Akademik Kamal Talıbzadə bütün bunları öz şəxsiyyətinə birləşdirərək, özünəməxsus bir yaradıcılıq üslubu formalaşdırır, özəl həyat tərzini yaşayıb və bu tale yolunu tutanları Azərbaycan aristokrati kimi qiymətləndirir.